

Η ΕΝ ΑΡΓΕΙ ΣΦΑΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 1833.

Συμπληρωματικὴ σημείωσις

Πάνυ εὐαρέστως καὶ ἐνδιαφερόντως ἀνέγνων ὅσα ἐλλόγιμος ἀνὴρ, ὁ κ. Γ. Κ. ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ *Παρθασῶ* τοῦ παρελθόντος μηνὸς περὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ Καλοσγούρου, ὡς σημείωσιν ἐπαγορθωτικὴν καὶ συμπληρωτικὴν ὅσων ἔγραψα περὶ αὐτοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν ἐν *Ἀργεὶ σφαγὴν* κατὰ τὸ 1833. Ἡ ἐν εὐγενεῖ μετριοφροσύνη καλουμένη σημείωσις αὕτη εἶνε πολλοῦ λόγου ἀξία ἱστορικὴ συμβολὴ περὶ τοῦ ἀειμνήστου Κερκυραίου καὶ τῆς περιφανοῦς οἰκογενείας του, συμπληροῖ δὲ κάλλιστα τὰς περὶ αὐτοῦ ἐρεῦνας μου. Θεωρῶ ὅμως ἤδη ἐπάναγκες νὰ προσθέσω ἐξηγήσεις τινὰς δ' ὅσα ἔγραψα περὶ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου ἀνδρός.

Ἐσημείωσα ἐν τῷ ἔργῳ μου τὸν ἀνδρεῖον καὶ ἱπποτικὸν ἀξιωματικόν, ὡς καλούμενον *Νικόλαον Καλλιγοῦρον* καὶ ἡλικίας ἐτῶν 32 περίπου, ἐν ᾧ, ὡς ἤδη ἀνακαλύπτει, ἐκαλεῖτο *Σπυρίδων Καλοσγούρος* καὶ ἤγε τὸ 27ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἄρτι συμπληρώσας τὸ 26ον. Πλὴν τὸ μὲν κύριον ὄνομα εἰς καὶ μόνος ἐκ τῶν συγχρόνων ἐνεθυμεῖτο, σφαλερῶς τφόντι, ὡς ἐξάγεται ἤδη, ἡ δὲ μνήμη τῶν δύο περὶ τῆς ἡλικίας του μαρτύρων προσήγγισε περίπου πρὸς τὴν ἀκρίθειαν. Τὸ ἐπώνυμον ὅμως *Καλλιγοῦρος* ἀπεμνημόνευσαν οὐ μόνον ἡ ὁμόφωνος παράδοσις, ἀλλὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτοι ἡ ἐκθεσις τοῦ διοικητικοῦ τοποτηρητοῦ Δ. Καρατζᾶ, αἱ ἐφημερίδες *Ἀθηνα*, *Ἐθνικὴ Ἐφημερίς* καὶ *Ἑλληνικὸς Καθρέπτης*, ἔτι δὲ καὶ ἡ κατὰ τὸ 1839 ἐκδοθεῖσα *Ἱστορικὴ ἐκθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Καθρέπτου* καὶ τέλος αἱ *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις* τοῦ Ν. Δραγούμη. Φαίνεται δὲ ὅτι ὑπεγράφετο μὲν *Καλοσγούρος*, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν του ἐγγράφων, ἀλλὰ κοινῶς καὶ γενικῶς ἐκαλεῖτο τότε, τοῦλάχιστον ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν *Ἀργεὶ*, *Καλλιγοῦρος*.

Ἐκτὸς τούτων ἡ ἐπαγορθωτικὴ σημείωσις τοῦ κ. Γ. Κ. ἐνδιατρίβει εἰς τὰ περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Καλλέργη πρὸς τὴν σύζυγον, ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ Γάλλου συνταγματάρχου Στοφὲλ καὶ θεωρεῖ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀμφίβολον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ παράδοσις τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ Καλοσγούρου οὐδὲν μαρτυρεῖ περὶ αὐτῆς. Ἐν τούτοις αἱ περὶ τοῦ περιστατικοῦ τούτου πηγαί μου δὲν ἦσαν ἀνάξιαί πίστεως, ἦσαν δὲ αὗται ἡ

Ἐκθέσεις τοῦ διοικητικοῦ τοποτηρητοῦ Καρατζᾶ, ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης αἱ Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις τοῦ Δραγούμη καὶ ἡ μαρτυρία τῆς Κυρίας Καλλέργη.

Καὶ ἡ μὲν Ἐκθεσις τοῦ Καρατζᾶ δὲν μ' ἐπειθε τελείως ἕνεκα τῶν ἄλλων ἀνακριδῶν αὐτῆς καὶ ὡς ἀντιφατικὴ καὶ πῶς. Διότι βεβαιοῖ μὲν, ὡς θετικὴν πληροφορίαν του, ὅτι ὁ Στοφέλ «ἐπεμψε πρὸς τὴν κυρίαν Καλλέργη ἐν γράμμα τοῦ ἀνδρός της, εἰς τὸ ὅποιον παρεχώρει τὴν οἰκίαν του πρὸς τὸν κ. συνταγματάρχην, ἀλλ' ἡ Κυρία Καλλέργη ὅχι μόνον δὲν ἀνέγνωσε τὸ γράμμα, ἀλλ' εἶπεν, ὅτι χρειάζεται τὴν οἰκίαν καὶ θέλει τὴν βαστάξει ἡ ἰδία» — ὑποσημειοῖ ὁμῶς, ὅτι ἡ «Κυρία Καλλέργη λέγει, ὅτι δὲν τὴν παρουσίασε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος γράμμα τοῦ ἀνδρός της ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Γάλλου συνταγματάρχου κ. Νικολαΐδης καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος συγχυσθεὶς μετὰ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸ οἶκμά της, ἀνεχώρησε χωρὶς νὰ ὑπάγῃ νὰ τὴν ἀνταμώσῃ.» Ἀλλὰ καὶ ὁ Δραγούμης βεβαιοῖ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐπιστολῆς. Ἐπίσης βεβαιοῖ αὐτὴν καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης, διηγούμενος καὶ ὅτι «ὁ Στοφέλ ἀντὶ νὰ στείλῃ πρῶτον εἰς τὴν κυρίαν Καλλέργη τὸ γράμμα τοῦ συζύγου της, ἔστειλεν ἐν ἀπόσπασμα στρατιωτῶν του διὰ νὰ καταλάβωσι στρατιωτικῶς τὴν οἰκίαν του. Τότε ὁ Καλλισγοῦρος . . . ἐναντιώθη εἰς αὐτὸ τὸ ἀπότομον ἔμβασμα τῶν Γάλλων στρατιωτῶν . . .» Τέλος ἔρχεται ἡ μαρτυρία αὐτῆς ταύτης τῆς κυρίας Καλλέργη, ἣτις διηγήθη μοι τὰ συμβάντα, ὡς ἐκτίθενται ἐν τῷ ἔργῳ μου.

Ἐξ ὅλων τούτων ὥφειλον νὰ πεισθῶ, ὅτι βεβαιότατα ἐστάλη διὰ τοῦ Στοφέλ ἐπιστολὴ τοῦ Καλλέργη πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἥς ὁμῶς αὕτη δὲν ἔλαβεν ἐγκαίρως γνῶσιν, ὡς ἐγχειρισθείσης ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου τῷ Καλοσγοῦρῳ καὶ ὑπὸ τούτου ἀποκρυβείσης μέχρι τῆς εἰς τὴν εἰρκτὴν ἀπαγωγῆς του. Περὶ τοῦ περιεχομένου ὁμῶς τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς παρέμεινέ μοι ἀμφισβολία τις, διότι τοῦτο εἰς μάτην προσεπάθησεν ἡ κυρία Καλλέργη νὰ ἐνθυμηθῇ καὶ τούτου ἀκριβῶς τοῦ περιεχομένου ἐποίησά μιν μνείαν, ὡς περὶ πράγματος ἀμφιδόλου, γράψας, ὅτι ὁ Στοφέλ «ἀπέστειλε τὸν Νικολαΐδην διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκκένωσιν τῆς οἰκίας, κομίζων καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Καλλέργη πρὸς τὴν σύζυγόν του περὶ τούτου ὡς λέγεται.»¹

Ἐπὶ τέλους ὁ κ. Γ. Κ. προστίθησι λίαν σοβαρὰν πληροφορίαν, ὅτι οἱ ἐν Κερκύρᾳ φίλοι τοῦ Καλοσγοῦρου κ. κ. Ζωλῆς καὶ Φοντάνας βεβαι-

¹ Οὕτως ἡ φράσις, ὡς λέγεται ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀμέσως προηγουμένην περὶ τούτου (τῆς ἐκκένώσεως τῆς οἰκίας) δηλ. εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, οὐδὲν παράγει τὸ ἀσυμβίβαστον ἢ ἀντιφατικὸν πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοιαύτης.

οὔσιν, ὅτι «ὅτε ἐθραύσθησαν αἱ θύραι καὶ εἰσώρμων οἱ Γάλλοι, ὁ Καλοσγοῦρος καὶ οἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου ἄκρου τῆς κλίμακος.» Τὸ σοβαρώτατον ὅμως τοῦτο περιστατικόν, ὅπερ ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ τὸν τουφεκισμόν οὐ μόνον τοῦ Καλοσγοῦρου, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν σὺν αὐτῷ ὑπὸ τῶν Γάλλων, οἵτινες μάλιστα εἶχον συμφέρον νὰ ἐπιβληθῶσιν ὅσον οἶόν τε δεσποτικώτερον ἐν Ἀργεῖ, οὐδεμίᾳ ἄλλῃ παράδοσις καὶ μαρτυρία, ἐξ ὧν συνεβουλεύθην, βεβαιοῖ καὶ πρῶτον ἤδη μανθάνω.

Ὁ Ἑλληνικὸς Καθρέπτης ἔγραψεν, ὅτι «ὁ δυστυχὴς Καλλισγοῦρος ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἐδέχθη νὰ τὸν ἀφοπλίσουν, προτείνων τὸν βαθμόν τοῦ ἀξιωματὸς του, ἐτουφεκίσθη, καταδικασθεὶς εἰς θάνατον, δὲν εἰξεύρομεν δυνάμει τίνος κώδικος στρατιωτικοῦ καὶ τίνος δικαιώματος ἔθνων.» Ὁ δὲ Δραγούμης ἐξιστορεῖ, ὅτι «ὁ Καλλισγοῦρος ἠπειλήσεν ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοὺς Γάλλους, ὅτι θὰ τοὺς πυροβολήσῃ καὶ ἐθανατώθῃ διὰ τὴν ἀντίστασιν.» Ἐπίσης καὶ ἡ Ἀθηναῖα ἀναφέρει περὶ ἀπλῆς ἀντιστάσεως. Αὕτῃ δ' ἔτι ἡ ἔκθεσις τοῦ Καρατζᾶ διηγεῖται, ὡς ἀντίστασιν τοῦ Καλοσγοῦρου, ὅτι ἀσυμμέτοχος τῶν πολεμικῶν ἔργων τοῦ Καλλέργη καὶ ἐπὶ κεφαλῆς μερικῶν στρατιωτῶν, ἐφοβέρισε τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὸν ἐξώστην τῆς οἰκίας, ὅτι θὰ ῥίψῃ ἐπάνω των, ἂν κινηθούν» καὶ ὅτι ὁ Στοφὲλ τῷ εἶπεν ὅτι «ἐξ αἰτίας τῆς κ. Καλλέργη ὑπέφερε τὴν ὕβριν τῆς βασιλικῆς σημαίας, χωρὶς νὰ περάσῃ ὅλους τοὺς εὐρίσκομένους εἰς τὸ Παλάτι ἐν στόματι μαχαίρας, διότι ἐτόλμησαν νὰ κάμνουν ἀντίστασιν».

Ἐπὶ τούτοις ἀμφιβάλλω σφόδρα, ὅτι ὁ Καλοσγοῦρος ἐπυροβόλησε κατὰ τῶν Γάλλων, διότι τοῦτο θὰ ἦτο τολμηρὰ καὶ ἄμεσος casus belli πρὸς αὐτοὺς καὶ νομίζω, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ μνημονεύσωσιν αὐτῆς, σαφῶς καὶ παταγωδῶς μάλιστα, τὰ δικαιολογήσαντα τὸν τουφεκισμόν καὶ ἐξυμνήσαντα τοὺς Γάλλους ὄργανα τῶν Συνταγματικῶν, ἡ Ἀθηναῖα καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Καρατζᾶ. Θεωρῶ δὲ ὡς βέβαιον τὸ καὶ πρὸς τῆς κυρίας Καλλέργη τὴν μαρτυρίαν συνᾶδον, ὅτι ὁ Καλοσγοῦρος ἠπειλήσεν μόνον τοὺς Γάλλους καὶ ἀντέστη, μὴ ὑπακούσας εἰς τὴν περὶ παραδόσεως τῆς οἰκίας διαταγὴν των, διαπληκτισθεὶς πρὸς τὸν Στοφὲλ καὶ ὕβρισας αὐτὸν καὶ ἀπειλήσας νὰ καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τὴν ἤδη στηθεῖσαν Γαλλικὴν σημαίαν, ὅπερ ἐξώργισε τὸν Στοφὲλ καὶ τοὺς λοιποὺς Γάλλους ἀξιωματικούς, ἐννοοῦντας νὰ ἐπιβληθῇ ἡ Γαλλικὴ σημαία ἀμέσως, ἐξ ἐφόδου καὶ δεσποτικῶς, ἐμπνεύσῃ δὲ τρόμον καὶ ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἐν Ἀργεῖ.

Ταῦτα ἔκρινά δεόν νὰ ἐπισημειώσω σχετικῶς πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ἐρ-

γου μου ἐπαγορευτικὴν σημείωσιν τοῦ κ. Γ. Κ. ὅπως ἐξηγήσω τὰς πηγὰς καὶ τὰς σκέψεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθην γράψας τὰ κατὰ τὸ περὶ αὐτοῦ λόγος ἐπεισόδιον τῆς ἐν Ἀργεὶ σφαγῆς καὶ ὑποδείξω ὅτι εἰς οὐδεμίαν περιέπεσον ἀντίφασιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Καλλέργη, Ἡχίστα δὲ δυσάρεστον δι' ἐμέ εἶνε ὅτι αἱ μελέται μου καὶ ἔρευναι μόνον ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἀειμνήστου Σπυρίδωνος Καλοσγούρου ἠστόχησαν. Διότι, ὡς γνωστόν, πολλὰ δυσχερὲς καὶ σπάνιον εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως νὰ ὑποπέσῃ ἀνακρίθειαν ὁ ἐξερευνητὴς ἱστορικῶν γεγονότων, περὶ ὧν ἡ μὲν ἱστορία δὲν εἰργάσθῃ εἰσέτι μετὰ λεπτομεροῦς ἀκριβείας, αἱ δὲ παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τῶν ἐπιζώντων ἤρξαντο ἀπὸ πολλοῦ ἀμβλυνόμεναι.

9 Ἰανουαρίου 1892.

Δ. Κ. Βαρδουνιώτης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Πένθος βαρὺ ἄγουσιν αἱ Ἑλληνίδες Μοῦσαι ἀπὸ τῆς 16 Ἰανουαρίου. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐξεμέτρησεν ἐν Ἀθήναις τὸ ζῆν ὁ πολὺς αὐτῶν καὶ ἐπιφανέστατος θεράπων, ὁ ἐξοχώτατος καὶ συμπαθέστατος τῶν λογίων τῆς νέας Ἑλλάδος, ὁ ἐπὶ ἑξ συνεχεῖς δεκαετηρίδας τιμήσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διὰ τῆς ἀκαμάτου αὐτοῦ εὐφυΐας, ὁ γεραρὸς Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς.

Σπανίως ἐγεννήθη καὶ ἐν ἄλλαις χώραις ἰδιοφυΐα τοιαύτη, τὰ χρονικὰ δὲ τῆς παγκοσμίου φιλολογίας ἀμφιβάλλομεν ἂν ἀπομνημονεύωσι βίον φιλοπονώτερον τοῦ ἑαυτοῦ. Πάντων τῶν εἰδῶν τῆς τέχνης τῶν γραμμάτων ἤψατο καὶ εἰς πάντα ἠὺδοκίμησεν ὁ ὀξυνούστατος ἀνὴρ. Ἐγραψε τραγωδίας καὶ χρηστομαθείας, λυρικὰ ποιήματα καὶ ἀρχαιολογικά λεξικά, μυθιστορήματα καὶ γραμματολογίας, εὗρισκε δὲ καιρὸν νὰ μεταφράζῃ τὸν Αἰσχύλον, τὸν Ἀριστοφάνη, τὸν Γκαῖκε καὶ τὸν Τάσσον, ἐνῶ ταῦτοχρόνως παρεῖχε πολυτίμους ἐκδουλεύσεις εἰς τὴν πατρίδα διδάσκων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, κυβερνῶν ὡς ὑπουργὸς ἢ ὑπηρετῶν τὰ ἔθνικα συμφέροντα εἰς ἐπιφανεῖς διπλωματικὰς θέσεις καὶ ἐπισπῶν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν ξένων διὰ τῆς εὐρυμαθείας του καὶ τῆς σπινθηροβόλου εὐφυΐας του.

Αἱ λευκαὶ χιόνες δι' ὧν τὸ γῆρας περιέβαλλε τὴν πλήρη ἀγαθότητος καὶ νοημοσύνης μορφήν του δὲν ἴσχυσαν ἕως τέλους νὰ σθέσωσι τὸ ἐν